

Geoarcheologický výzkum v Usli a studium skalního umění a krajiny v širším okolí Abú Hámidu¹

Lenka Suková – Lenka Lisá

Druhým dílčím projektem zimní expedice Českého egyptologického ústavu FF UK v Praze, Fakulty životního prostředí Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem a Geologického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i., byl geoarcheologický výzkum – odběr vzorků z nášlapové vrstvy odkryté v prostoru „napatského chrámu“ v Usli během výkopové sezóny v roce 2009 – a studium skalního umění a krajiny v širším okolí Abú Hámidu.

V roce 2009 byl zahájen archeologický výzkum na multikulturní lokalitě v blízkosti vesnice Usli, ležící asi 40 km jihozápadně od hlavního města Severní provincie Merowe (Bárta et al. 2009; Brůna 2009). Během první výkopové sezóny, která se soustředila na odkrývání prostoru „napatského chrámu“,

byly ve středu vytyčeného čtverce 2 zjištěny pozůstatky nášlapové vrstvy o tloušťce 12–15 cm, jež podle kontrolních profilů původně překrývala celou podlahu uvedeného prostoru. Neporušené nášlapové, příp. podlahové vrstvy, v případě Usli obsahující mj. kousky dřeva, kovu, fragmenty zvířecích

Obr. 1 Vyřezávání bloku materiálu z profilu začištěného v nášlapové vrstvě (foto L. Lisá)

Obr. 2 Vzorkovací krabička (tzv. Kubiena box) s blokem materiálu před vyjmutím vzorku z nášlapové vrstvy (foto L. Lisá)

kostí, rostlinné zbytky a uhlíky, mohou představovat jedinečný zdroj informací o aktivitách, které v prostoru probíhaly, a o způsobech jeho využívání.

Cílem geoarcheologického výzkumu v prostoru „napatského chrámu“ v Usli v roce 2010 bylo znovu odkryt část čtverce 2 a odebrat vzorky ze zjištěných nášlapových vrstev pro účely mikromorfologické analýzy. Tato metodika dovoluje studovat mikrostratigrafii sedimentu *in situ*, a to při různém zvětšení, a interpretovat tak složení sedimentu a procesy, jež vedly k jeho vzniku nebo jež sediment druhotně ovlivnily. Mikromorfologii lze pak například použít k provenienčním studiím, k rozpoznání typu antropogenního materiálu, složení stavebního materiálu apod. Mikromorfologické vzorky mohou být dále využity pro analýzu prvků za použití elektronového mikroskopu s analyzátozem.²

Geoarcheologický výzkum byl zahájen 8. února 2010 krátkou rekonstrukcí odkrytého prostoru „napatského chrámu“ a výběrem vhodných odběrových míst ve čtverci 2. Vlastní odběr vzorků byl proveden 9. února 2010. Na vybraných odběrových místech byla nejprve odstraněna ochranná vrstva váteho písku a odběrová místa byla začištěna a kresebně, fotograficky a narativně zdokumentována. Tři z profilů – profil B, C a D – byly začištěny v nášlapové (podlahové) vrstvě odkryté ve středu čtverce 2. Další dvě odběrová místa – profil A a E – byla připravena v kontrolních profilech téhož čtverce.

Při vlastním odběru byl z jednotlivých profilů vyříznut blok materiálu (obr. 1), který byl následně umístěn do tzv. Kubiena boxů (obr. 2).³ U profilů B, C a D, začištěných v nášlapové vrstvě, byly použity železné vzorkovací krabičky o rozměrech 7 × 7 × 14 cm. Při odběru z kontrolního profilu – odběrových míst A a E – byly použity malé papírové vzorkovací krabičky o rozměrech 3,5 × 5 × 1 cm. Kromě vzorků v Kubiena boxech, určených pro mikromorfologickou analýzu, byly v závislosti na změnách litologie z jednotlivých profilů odebrány i sypké vzorky určené na celou řadu kontrolních analýz (mj. ke zjištění obsahu fosforu, organického uhlíku, pH ad.). Ze spodní, střední a horní vrstvy profilů B a C, začištěných v nášlapové vrstvě, byly dále pro účely datování (analýza C14 pomocí AMS) odebrány vzorky uhlíků a mikrouhlíků. Pro účely geo-

chemické analýzy byl z destruovaného zdiva ve středu čtverce 2 odebrán vzorek stavebního materiálu. Po odebrání všech vzorků byla odběrová místa znovu překryta ochrannou vrstvou váteho písku.

Výsledky mikromorfologické analýzy vzorků z nášlapové vrstvy z prostoru „napatského chrámu“ i dalších analýz odebraného materiálu poskytnou důležité informace o fungování a způsobu využívání tohoto prostoru, spolu s přesnějším časovým zařazením těchto aktivit, a pomohou určit další nejvhodnější postup při zkoumání výše uvedené nášlapové vrstvy i celkovém výzkumu „napatského chrámu“.

Po skončení prací v Usli se expedice přesunula do oblasti Abú Hámidu mezi 4. a 5. nilským kataraktem, v jehož širším okolí se několik dní věnovala studiu skalního umění a zdejší krajiny. Ke studiu byly zvoleny čtyři lokality se skalními obrazy a/nebo skalními gongy (viz dále), z nichž každá představuje jiný typ lokality a jiný krajinný kontext.

Prvním z prozkoumaných typů je lokalita u vesnice Sehan při severním břehu rozlehlého ostrova Mográt (jihozápadně od Abú Hámidu), kde jsou skalní obrazy koncentrovány do jediného místa v krajině. Lokalitu tvoří několik shluků velkých žulových balvanů asi 100 m od břehu Nilu, které jsou na straně obrácené k vesnici uspořádány do jakýchsi rozlehlých otevřených pódíí. Za nimi je ukryta řada menších uzavřených prostorů. Dobře viditelné i skryté stěny jsou pokryty množstvím rytin různého stáří, od neolitických zobrazení slonů, žiraf a hovězího dobytka (obr. 3) přes motivy lodí a skotu typické pro kermiskou kulturu až po mladší, křesťanské a islámské symboly. Motivy se vyskytují jednotlivě, ve skupinách, nebo tvoří jednodušší kompozice a scény. Nejmladší vrstvu představují nápisy psané arabským písmem, méně často též latinkou.

Dle obsahové stránky i stylů zobrazení se jedná o multi-kulturní lokalitu, která si udržela svůj zvláštní (rituální?) význam po dlouhá tisíciletí. O zvláštním významu tohoto místa svědčí i tři skalní gongy, které zde skalní obrazy doplňují. Jedná se o žulové balvany nebo skupinky balvanů různé velikosti, jež nesou stopy po perkusích v podobě různě hlubokých a odlišně patinovaných důlků (obr. 4). Ty mohou být umístěny na horizontálním povrchu balvanů, na vertikální

Obr. 3 Vyobrazení skotu a slonů na žulových balvanech na ostrově Mograt (foto L. Suková)

stěně nebo – nejčastěji – při jejich okrajích (na „hranách“). V blízkosti skalních gongů byly pohozeny valounky křemene, jimiž se na gongy hrálo a dosud hraje. Dle svědectví skalních obrazů i přítomnosti tří skalních gongů můžeme tuto lokalitu považovat za místo, které s největší pravděpodobností sloužilo jako prostor ke shromažďování a patrně též k vykonávání obřadů různého charakteru – vedle skalních obrazů jsou právě skalní gongy dokladem poměrně intenzivního ritualizování krajiny.

Druhá z navštívených oblastí se skalními obrazy leží v blízkosti vesnice Abú Sin (na západ od Abú Hámidu). Na rozdíl od lokality na ostrově Mograt, kde jsou všechny skalní obrazy a skalní gongy soustředěny do jediného místa, jediného rituálního prostoru, jsou skalní rytiny v okolí vesnice Abú Sin rozptýleny jednotlivě na vertikálních skalních stěnách tvořených rulou, které lemují břehy četných wádí sbíhajících se z okolní pouště k Nilu. Jedná se tu tedy o krajinu průchozí. Z motivů se zde setkáváme především s rytinami hovčezího dobytka menších rozměrů. Zastoupena jsou zde vyobrazení nejčastěji jediného kusu, jakékoli, byť i jednodušší kompozice a scény zde schází. Krátký průzkum některých wádí přinesl

nálezy neolitické štípané industrie z rozmanitých druhů surovin, s převahou různě zbarveného rohovce.

Třetí typ lokality se skalními obrazy představuje Wad Abú Aisa, kde jsou drobné, světle patinované rytiny hovčezího dobytka, velbloudů a lidských postav soustředěny na převážně vertikálních stěnách na jedné straně skalního ostrohu tvořeného rulou. Motivy se vyskytují jednotlivě nebo v juxtapozici a jen vzácně tvoří jednoduché kompozice. Složitější scény zcela schází. Díky umístění ve vyšší poloze skalního ostrohu a díky světlejší patině jsou obrazy poměrně dobře viditelné. Samotné místo skýtá dobrý výhled na tok Nilu proti proudu i po proudu a na levý břeh Nilu.

Na poslední z navštívených lokalit v blízkosti vesnice Dar el-Nidžom se skalní obrazy nevyskytují. V prostoru mohylového pohřebiště postmérojského stáří se však setkáváme s dalším skalním gongem – velkým osamoceným blokem žuly, jenž má na povrchu a po obvodu vyklepané důlky vytvořené opakovaným hraním. Důlky jsou různě hluboké a vykazují odlišný stupeň patinace a zvětrání.

Na navštívených lokalitách byla pořizena fotografická dokumentace skalních obrazů a jejich umístění na skalních stě-

Obr. 4 Největší a nejohranější ze tří skalních gongů na ostrově Mograt (foto L. Suková)

Obr. 5 Ahmad Alí a inspektor Muhammad Saad hrají na skalní gong u vesnice Dar el-Nidžom (foto L. Suková)

nách (fotografován byl vždy detail a celek) a dále fotografická dokumentace skalních povrchů, zasazení obrazů/panelů do krajiny i snímky okolní krajiny. Narativní dokumentace se zaměřila především na zachycení kontextu skalních obrazů a gongů. U jednotlivých skalních gongů bylo kromě fotografické a narativní dokumentace pořízeno též několik nahrávek pomocí diktafonu (obr. 5).

Během této části zimní expedice pokračovalo též vytváření referenčních sbírek probíhajícího multidisciplinárního výzkumu v Súdánu. Petrologická a geologická referenční sbírka, jejíž jádro tvoří v loňském roce získané vzorky hornin ze Sabaloky, byla doplněna o vzorek stavebního materiálu (pískovce) z Usli a vzorky hornin z ostrova Mográt a z lokalit v okolí vesnic Dar el-Nidžom a Abú Sin. S ohledem na plánované uplatnění analýz fytolitů v dalším výzkumu v Súdánu byl vytvořen základ fytolitové referenční sbírky. Doplněna byla též referenční sbírka dřev.

Poznámky:

¹ Geoarcheologický výzkum v Usli a studium skalního umění a krajiny v širším okolí Abú Hámidu byly financovány z prostředků vědecko-

výzkumného záměru Českého egyptologického ústavu FF UK v Praze (projekt č. MSM 0021620826) a z prostředků poskytnutých Akademií věd České republiky, v. v. i., (projekt mezinárodní spolupráce č. M100130902 a výzkumný záměr GLÚ AV ČR, v. v. i., č. Z30130516). Studium skalního umění a krajiny v širším okolí Abú Hámidu bylo podniknuto v rámci plnění úkolů grantového projektu *Skalní umění severovýchodní Afriky v kontextu krajinném a archeologickém* (GA UK č. 259 025).

² Více informací o mikromorfologii na www.gli.cas.cz/kvarter/mikromorfologie.html.

³ Jedná se o vzorkovací krabičky pojmenované podle zakladatele této metody.

Literatura:

Bárta, Miroslav – Bareš, Ladislav – Brůna, Vladimír – Hegrlík, Ludvík – Kosinová, Alexandra – Melzer, Jiří – Suková, Lenka: 2009 „Preliminary Report on the Excavation at Usli, North Sudan“. <http://sudan.geolab.cz/2009/files/Preliminary%20report%20on%20the%20excavation%20at%20Usli.pdf>

Brůna, Vladimír: 2009 „Archeologická mapa lokality Usli, Sudan“. http://sudan.geolab.cz/2009/files/archeologicka_mapa_usli_report.pdf